

Kapás Judit*

Intézményi változatosság a kapitalizmusban

Beszámoló a „Variety of Institutions under Many Forms of Capitalism”
EAEPE–EMOP kollokviumról (2006. május 12–13., Athén)

Bevezetés

Az EAEPE (*European Association for Evolutionary Political Economy*¹) azon európai tudományos társaságok egyike, amelyek a legjobban „teljesítik” a saját maguk által kitűzött célt: szakmai közösséget teremteni és a tudományos párbeszéd színterévé válni. Ennek szellemében rendezik a társaság éves konferenciáit, és újabban szűk körű kollokviumokat is egy-egy jól körülhatárolt témában. Ezeket az EAEPE formálisan is létező munkacsoportjai (*research area*) szervezik. Ebbe a sorba illeszkedett a „Variety of Institutions under Many Forms of Capitalism” címmel megrendezett kollokvium is, melyet a Gazdaságtörténeti Munkacsoport (*Economic History Research Area*) szervezett az Athéni Közgazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtan Tanszékén működő kutatócsoporttal (*Laboratory of Economy Policy*, EMOP) közösen.

A kollokvium két napja alatt két kulcselőadás² hangzott el, valamint négy szekcióba szervezve 9 előadás³. A szekciók előadásai egymást követték, így az előadók kölcsönösen hallották egymás prezentációit, s ez igazi műhelymunkára adott lehetőséget. Az előre felkért hozzászólókkal és az athéni érdeklődő kollégákkal együtt mintegy 25 kutató gondolkozott közösen az intézményi evolúció kérdéseiről. A szekciók az alábbi négy téma köré szerveződtek: politikai gazdaságtan, történelem és elmélet, vállalat, pénzügyi intézmények. Tekintettel arra, hogy evolúciós megközelítésekkel a magyar szakirodalomban csak ritkán találkozunk, ezért beszámolómmal az a célom, hogy egy-egy előadást viszonylag részletesen bemutassak. Mindez persze azzal jár, hogy csak egy szubjektív válogatást nyújthatok a prezentációkból.

* Kapás Judit a Debreceni Egyetem Közgazdaságtan tanszékének docense. E-mail: judit.kapas@econ.unideb.hu. A szerző kollokviumon tartott „The Variety of Firms: A Co-evolution of Social and Physical Technology” című előadása az OTKA T049602 számú kutatás keretében készült.

¹ A társaság honlapja: www.eaepe.org

² Kulcselőadók: Geoffrey Hodgson (University of Hertfordshire, a Centre for Research in Institutional Economics vezetője, a *Journal of Institutional Economics* főszerkesztője) és Pascal Petit (Université de Paris 13, az EAEPE elnöke, a Centre d’Economie de Paris Nord kutatási igazgatója).

³ Az előadók: Panagiotis Korliras (Athéni Közgazdaságtudományi Egyetem), Yanis Varoufakis (Athéni Közgazdaságtudományi Egyetem), George Bitros és Ionanna Minoglou (Athéni Közgazdaságtudományi Egyetem), Januchi Kanzaka (Soka University, Japan), Andres Lazzarini (Università Roma 3), Eleni Thanopoulou (University of Aegean), Kapás Judit (Debreceni Egyetem), Michael Green (SUNY, USA), Stavros Thomadakis (Athéni Közgazdaságtudományi Egyetem).

A kapitalizmus „tisztátalansága”

Az egyik kulcselőadó *Geoffrey Hodgson* professzor⁴ volt, aki az egyik legnagyobb szaktekintély az intézményi közgazdaságtan területén, elsősorban a régi amerikai institucionalista hagyományt élesztve újra az intézmények evolúciós fejlődésével foglalkozik. Mostani előadását „The Historical Specificity of Capitalism” címmel tartotta. A professzor a kapitalizmus definiálására és értelmezésére vállalkozott előadásában. Ez azért fontos különösen, mert leggyakrabban definiálás nélkül használják a „kapitalizmus” fogalmát, egyes szerzők különböző tartalmat tulajdonítanak neki, sőt az átmeneti országokban nem ritkán pejoratív értelmet is kap. Pedig a kapitalizmusnak nincs semmilyen politikai jelentése, ez egy politikai értelemben semleges fogalom. Hodgson professzor szerint a kapitalizmus történelmileg specifikus társadalmi rendszer, amely a 18. század előtt nem létezett, és akkor is csak Európa egy kis „szegletében”, Angliában és Hollandiában jött létre az ipari forradalom nyomán. A kapitalizmust három jeggyel lehet definiálni: magántulajdon, az árupiac mellett a pénzügyi tőkepiacok léte, foglalkoztatási szerződések. *Geoffrey Hodgson* mélyrehatóan elemezte ezeket a jellemvonásokat.

A kapitalizmus megértését a csere fogalmából kiindulva kell kezdeni. A csere javak vagy szolgáltatások bérbévételeire vagy adásvételére vonatkozik, és minden esetben a tulajdonjog átadásával jár. A cseretranszakciók átszövik az emberiség történetét, de fontos hangsúlyozni, hogy nem minden csere a piacon történik. A piac az az intézmény, amely strukturálja és legitimálja a cseréket azáltal, hogy árazási és kereskedési rutinokat tartalmaz. Hodgson kiemelte, hogy a magántulajdon és a javak cseréje nem megkülönböztető jegye a kapitalizmusnak, hiszen ezek sokkal korábbi időktől fogva léteznek⁵: szükséges, de nem elégséges jegyei a kapitalizmusnak. A cserének a pénzügyi tőke, és nem csak a javak esetében is fenn kell állnia, valamint a munkaerőt foglalkoztatási szerződés keretében kell alkalmazni. A foglalkoztatási szerződések fontos jellemvonása, hogy, bár igyekeznek a munkavállaló magatartását előírni, bizonyos szabadságot (*discretion*) hagynak neki a munkáltató számára elfogadható határokon (*acceptance zone*) belül (*Simon 1951*).

Hodgson kritizálva a marxi, druckeri és reismanni kapitalizmusfelfogásokat, megállapította, hogy a kapitalizmusban a piacok soha nem gondolt mértékben váltak vezérlőerővé, kiszélesítve így a cserék lehetséges területeit és újabb lehetőségeket teremtve a munkamegosztásra. A definiálást követően a „tisztátalansági elv” (*impurities principle*) kifejtése kapcsán a professzor azt mutatta be, hogy a kapitalizmus soha sem létezett tiszta formában, mindig más formákkal kombinálódott. Például a 19. században a Brit Birodalomban és Amerikában is elég elterjedt volt a rabszolgák alkalmazása annak ellenére, hogy mindét ország kapitalista volt. A lényeg az, ahogy Hodgson professzor kiemelte, hogy nem a rabszolgák, hanem a foglalkoztatási szerződés keretében alkalmazott munkások voltak a dominánsak a munkaerő tekintetében. Egy másik, ma is jellemző példa a „tisztátalanságra” a családok léte, amelyek nem olyan elvek szerint működnek, mint a kapitalista gazdaság. És a sor még folytatható lenne a karitatív szervezetekkel és másokkal. E nem kapitalista elvek alapján működő szervezetek léte tény. A lényeges kérdés annak a megértése, hogy miért szükségeszerű e „tisztátalanságok” megléte a kapitalizmusban. Hodgson amellet érvelt,

⁴ *Geoffrey Hodgson* honlapja: <http://www.geoffrey-hodgson.info/>

⁵ Az ókorban fejlett piacokat találunk, de ezek nem jelentették a koordináció domináns módját. A piacok dominánsá csak a kapitalizmusban váltak.

hogy a kapitalizmusban bizonyos piacok elkerülhetetlenül hiányoznak, például a gyerekek nevelése sem a piacon történik.

A „tisztátalansági elv” általános elv, bármely társadalmi-gazdasági rendszerre vonatkoztatható: bármely társadalmi-gazdasági rendszerben integráltan működik legalább egy strukturálisan különböző alrendszer. Más szavakkal, minden rendszer szükségszerűen tartalmaz legalább egy nem domináns struktúrát. Attól függően, hogy milyen ez a kapitalizmusba ágyazódott nem domináns alrendszer, a kapitalizmus különböző változatai jönnek létre. A változatosság elvileg végtelen lehet. Hodgson szerint nincs egyetlen forma, amely minden szempontból felsőbbrendű lenne a többivel szemben.

E nagyon izgalmas téma számos további kérdést vet fel. Egyrészt, nem kaptunk logikai bizonyítékot arra, hogy miért szükségszerű a „tisztátalanság”, amely mint tény, nem vitatható. De egyáltalán lehet-e a közgazdasági elmélet keretében választ adni erre a problémára? Másrészt, mi a „tisztátalansági elv” implikációja az intézményekre és azok fejlődésére nézve? E kérdések bizonyára további izgalmas kutatásokat indukálnak.

A görög diaszpóra intézményei

A történeti témák között került sor *Ioanna Minoglou* és *George Bitros* „Entrepreneurship and the Endogeneity of Institutions: Some Historical Evidence” című prezentációjára. A szerzők a görög diaszpóra történeti példáján keresztül mutatták be, hogy a kreatív vállalkozás miképpen volt képes endogén módon létrehozni azokat az innovatív intézményeket, amelyek a diaszpóra sikerét biztosították. A görög diaszpóra történetében három fázist különítettek el, melyek az adott kontextusnak megfelelő intézményeken alapultak, de minden esetben képesek voltak „kitermelni” a megfelelő intézményeket. A szerzők szerint ennek legfőbb oka a kreatív vállalkozásban keresendő.

Az első szakasz, a nemzetközi kereskedő diaszpóra korszaka, az 1780–1912 időszakra tehető. Ekkor a görög diaszpóra egységes vállalkozói metódust alkalmazott, amely hosszú fejlődési folyamatban alakult ki. Ennek kulcsintézménye a kereskedőház volt, mely rendkívül rugalmasan működött. Önszabályozó és adaptív lévén, képes volt bizalmat generálni a résztvevők között. A kereskedőház jelentős mértékben hozzájárult az információk áramoltatásához a diaszpóra tagjai között. A második szakasz a nemzetközi hajózási diaszpóra: ez az 1880-as évektől alakult ki, és csúcspontja az 1970-es évekre tehető. A kereskedőház központi szerepe ekkor is megmaradt. A szerzők szerint ennek oka abban keresendő, hogy szemben a nyugati kereskedőházakkal, a görög kereskedőházak hálózatszerűen működtek, „folyékony” szervezeti struktúrájuk nagyfokú adaptációt biztosított számukra. Saját ügynökhálózatot építettek ki a kereskedelmi utak mentén, amely jelentősen csökkentette a kereskedés költségeit. A szerzők értékelése szerint maga a kereskedőház egy intézményi innovációnak tekintendő, mely képes volt csökkenteni a tranzakciós költségeket. A hálózatban részt vevő kereskedők becsületessége volt a zavartalan működés kulcslemeze. Ez biztosította, hogy a kereskedőház új profitlehetőségeket tudott felfedezni tagjai számára, és közösséget biztosított bizalmi alapú közös üzleti tevékenységek számára.

Minoglous és Bitros a görög diaszpóra vállalkozóját schumpeteri típusúnak tekintik, aki új módszereket (innovációkat) alkalmazott a kereskedelemben és a Nyugat-Európa és a keleti mediterrán térség közötti pénzügyi közvetítésben. Melyek voltak ezek az innovációk? A szerzők két példát említenek. Az egyik a tengeri áruszállításhoz kapcsolódott: a görög kereskedők, akik búzáat hajóztak be Odesszában, tengeri hajóraklevelet (*bill*

of lading) állítottak ki a londoni ház részére, amely így már az áru megérkezése előtt 2-3 hónappal értékesíthette azt, a befolyt készpénzből pedig szentet vagy textilárut vásárolt. A hajóraklevél alkalmazása sokkal gyorsabb megtérülést tett lehetővé. A másik módszer kötvények kibocsátása volt. Konstantinápolyi görög bankárok kezdték használni, amivel a Török Birodalom adósságát nemzetközi szinten finanszíroztatták meg.

A diaszpóra harmadik hulláma napjainkban bontakozik ki, melyet a szerzők görögországi bázissal rendelkező új vállalkozóknak neveznek. A szerzők felteszik a kérdést: folyamatosságot vagy törést hoznak? Nehéz erre válaszolni, hiszen nem rendelkezünk történelmi tapasztalattal, a változások a szemünk előtt zajlanak. A lényeges változás az előző két diaszpóratípushoz képest abban áll, hogy az új vállalkozók görögországi bázissal végzik tevékenységüket, az anyaországon kívül családi vagy üzleti kapcsolatokkal nem rendelkeznek. Viszont a tények arra utalnak, hogy az új vállalkozók is hálózatban építik üzleti kapcsolataikat.

Milyen intézményi közgazdaságtani következtetések vonhatók le a görög diaszpóra történelmi fejlődéséből? Egyrészt: a diaszpóra az intézményi innovációkat endogén módon hajtotta végre. Másrészt: „harmadik félként” működött, szabályaival kiegészítette a piacot. Harmadrészt pedig, mivel nem léteztek szupranacionális szabályozási intézmények a nemzetközi kereskedelemben, a hálózatok szolgálták az informális kikényszerítést, valamint az aszimmetrikus információk okozta problémák hatékony megoldását biztosították. Végül azokban az országokban, amelyekben az állam gyenge és a helyi vállalkozói kör erőtlén volt (mint például Görögország), a diaszpóra hozzájárult a technológiatranszferhez.

Mit tud, és mit nem tud az evolúciós megközelítés mondani az intézmények fejlődéséről?

Yanis Varoufakis „Historical versus Evolutionary Approaches to the Dynamics of Capitalist Institutions” című előadásában az evolúciós közgazdasági megközelítés egyik jelentős korlátjáról szövelt: az evolúciós közgazdaságtan nem elég evolúciós ahhoz, hogy a kapitalista intézmények történelmi szemléletű fejlődését képes legyen bemutatni. Mindez nem jelenti azt, hogy az intézmények evolúciós szemléletű megközelítésének ne lennének jelentős hozadéka. Ennek fényében a szerző az evolúciós játékelmélet tanulságai és laboratóriumi kísérletek alapján mélyrehatóan mutatta be az evolúciós megközelítések „érdemeit” az intézmények megmagyarázásában.

A mainstream közgazdaságtan keretében a 70-es években kifejlődött evolúciós játékelmélet képes az intézményesülő társadalmi konvenciók kialakulását és megszilárdulását magyarázni, de, ahogy Varoufakis megmutatta, csak primitív típusú felhalmozás közepette. Ez a primitív felhalmozás jól modellezhető az evolúciós játékokkal, amelyekben bármely, az egyének tulajdonságaival korrelációban egyáltalán nem álló megkülönböztető jegy az egyedek hierarchizálódásához és konvenciók kialakulásához vezet. Az egész alapja az élővilág viselkedése: biológusok (matematikailag is) megmutatták, hogy a rovarok vagy madarak közösségeiben teljesen önkényes külső jegyek alapján (például a toll színe a fejen) hierarchiák alakulnak ki. Ezeknek a jegyeknek semmi közük sincs a madarak fizikai erejéhez vagy más képességbeli jellemzőkhöz, mégis szerepet játszanak a hatalmi viszonyok alakulásában.

Laboratóriumi körülmények között a fenti esetet modellezi a *Héja – Galamb-játék*. A

játékosok véletlenszerűen fele-fele arányban kék vagy piros megkülönböztető jelzést kaptak, és egymás színeit kölcsönösen ismerték. A kísérlet már 10 forduló után ahhoz az eredményhez vezetett, hogy az egyik „szín” Héjaként, a másik Galambként viselkedett. Sőt, a Galamb-csoportba tartozó egyén, aki megpróbált Héjaként viselkedni, saját társaitól nagyobb büntetést kapott, mint a Héjától. A kísérlet azt mutatja, hogy az állatoknál működő önkényes tulajdonságok szerinti hierarchializálódás az embereknél is működik, legalábbis laboratóriumi körülmények között. A játék tanulsága, hogy nem vehetjük készpénznek azt, hogy a diszkriminációban a domináns csoport mindig valamely megbízható ismérv alapján választódik ki.

A *Héja – Galamb-játék*ban kialakuló konvenciók önbeteljesítőek, mert, ha már egyszer mindenki ismeri őket, egyik játékosnak sem lesz kifizetődő azoknak ellentmondóan cselekedni (lásd a héja-módon viselkedő Galamb esetét). Itt tehát az intézmények kialakulásának evolúciós megközelítésével állunk szemben. A szerző azt is bemutatta, hogy primitív (vadászó-gyűjtögető) társadalmakban szimultán módon alakultak ki a tulajdonosi jogokat meghatározó konvenciók és a kollektív módon megtermelt többlet kisajátítását biztosító hatalom.

A kérdés az, hogy vajon az effajta elemzés adekvát-e a komplexebb társadalmak, például a kapitalizmus intézményi változatosságának megmagyarázásában is. Varoufakis válasza: nem. Ahogy hangsúlyozta, például a mezőgazdasági termelés kiszélesedése nyomán megszűnt az, hogy önkényes jegyek határoznák meg a kisajátítási jogot, azt a földtulajdon döntötte el. A kapitalizmus még bonyolultabbá tette a kisajátítást: a termelés utáni (*post-*) fázisból termelés előtti (*pre-*) fázisba hozta azt át, azaz a kapitalizmus megfordította a kisajátítás időzítését. A társadalomban domináns csoport előre fix összeget fizet a munkásoknak és követelést állít a maradványjövdelemre. Az előadó szerint számít az, hogy ki fizet kinek, ellentétben azzal, ahogy azt Paul Samuelson egy helyen állította.

Mindezek fényében a szerző a történeti versus evolúciós intézményi megközelítéseket vetette össze. Véleménye szerint az evolúciós megközelítések minden erényük ellenére nem képesek a kapitalizmus történetét megmagyarázni. Ennek alátámasztására több érvel is szolgált. A legfontosabb a biológiai és az emberi társadalomban zajló mutáció különbségéhez kapcsolódik. A természetben a mutációt generáló mechanizmus teljesen független attól a mechanizmustól, amely az egyedek magatartását a populáció átlagához „szorítja”. Ezzel szemben az emberi társadalomban ez nincs így.

Varoufakis végső következtetése az volt, hogy a történelem nem magyarázható meg az evolúciós dinamikával. Az evolúciós elmélet kritikája szerinte az lehet, hogy az nem kellően evolúciós, és éppen ezért van szükség történelmi megközelítésre a kapitalizmus intézményeinek megértésében.

Hivatkozások

Simon, H. A. (1951): *A Formal Theory of the Employment Relationship*. *Econometrica* 19. évf. 3. sz., 293–305.

